

УДК 347.73:336.01

Т. А. Латковська

РОЗВИТОК НАУКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА — ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В умовах розвитку української держави суттєвих змін зазнає галузь фінансового права, розвиток науки фінансового права набирає обертів. Саме на цій галузі права яскраво відобразилися зміни, що відбувалися та й продовжують відбуватися у країні. Сучасне життя ставить перед вітчизняною наукою фінансового права складні виклики та завдання, конструктивне і своєчасне розв'язання яких є запорукою існування та дієвості України як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Це пов'язане, в першу чергу, з тим, що економічні та політичні перебудови в Україні сприяють активному використанню фінансів та визначають відповідні зміни та розширення змісту галузі фінансового права. Фінанси пронизують усі сфери державної діяльності. Використовуючи фінансово-правові механізми, держава реалізує публічні функції. Адже фінансове забезпечення завдань держави призначене для задоволення інтересів органів влади та задоволення загальних інтересів індивідуальних та колективних суб'єктів. Без фінансового забезпечення функціонування держави неможливе задоволення публічних інтересів всього суспільства. Фінансова діяльність держави та органів місцевого самоврядування забезпечує взаємодію приватного та публічного секторів економіки, національного та міжнародного ринків капіталів, сприяє забезпеченню та підтриманню економічної безпеки держави. Всезростаюча роль фінансового права, інтерес до проблем даної галузі надихає вчених на дослідження фінансово-правової науки в якості самостійного об'єкта наукового інтересу.

Українське фінансове право як наука представляє собою галузь фундаментальних знань та науково-практичних юридичних знань, покликану забезпечити глибоке теоретичне та практичне освоєння фінансового

права як галузі права, розвиток та удосконалення фінансового законодавства, практики його застосування, а також правове навчання, з метою підвищення рівня фінансово-правової грамотності в країні.

Наука фінансового права знаходиться в одному ряду з іншими юридичними науками, що утворюють юриспруденцію нашої країни. Фінансове право поряд з іншими юридичними науками, такими як конституційне право, адміністративне право, кримінальне право, цивільне право та ряд інших, належить до числа основних юридичних наук. Таке правове положення науки фінансового права обумовлено тим, що:

1) фінансово-правове регулювання охоплює найважливіші сфери життя суспільства;

2) фінансове право є галуззю публічного права, покликаною забезпечити приведення в дію цілісного механізму фінансів та його цілеспрямоване функціонування відповідно до завдань країни;

3) фінансове право, зосереджуючи системоутворюючі категорії у фінансово-правовому регулюванні, покликано виражати та розвивати ці категорії і, у поєднанні з іншими суміжними галузями, забезпечувати розвиток публічної галузі як однієї з найважливіших основ громадянського суспільства, галузі, яка служить інтересам громадянина та суспільства, за допомогою якої держава реалізує та охороняє загальні засади, без яких неможливі цілісність та стійкість країни. Фінансовому праву властивий яскраво виражений публічний інтерес, який забезпечує правопорядок як в середині країни, так і в міжнародних відносинах.

Належність фінансового права до числа галузей публічного права дозволяє виділити для даної галузі характерні наступні ознаки: орієнтація на задоволення публічних інтересів; одностороннє волевиявлення суб'єктів права; широка сфера розсуду; ієрархічні відносини суб'єктів та відповідна субординація правових актів та норм; переважання директивно-обов'язкових норм; нормативно-орієнтовний вплив; пряме застосування санкцій, пов'язаних з обмеженнями використання ресурсів і т. п.

Наука фінансового права в прагненні наповнити змістом і розкрити суть поняття даної галузі права безперервно розширює та поглиблює фінансово-правове знання. Головне тут — вивчення та осмислення фінансово-правових норм та фінансово-правових відносин, визначення їх змісту та правової природи.

Разом із тим, наука фінансового права покликана забезпечити і поглиблене вивчення даної галузі права — її економічні та політичні підстави, юридичну логіку її норм та інститутів, її конструкції, її функції, місце та значення у суспільному житті.

Наука фінансового права є невід'ємною складовою системи юридичних наук, які, в свою чергу входять до системи суспільствознавчих наук, що вивчають різноманітні явища суспільного життя. Оскільки наука фінансового права є суспільствознавчою, то її предметом є соціальні явища, а саме фінансово-правові відносини та сукупність правових норм, що їх регулюють.

Предмет науки фінансового права об'єднує знання про різні сторони та аспекти досліджуваних явищ і процесів у єдину цілісну систему знань. Разом з тим його деталізація шляхом виділення конкретних об'єктів дослідження і уточнення задач наукового пошуку сприяє структуризації науки фінансового права.

Предметом науки фінансового права є насамперед те, на що спрямована думка у процесі вивчення певної сфери дійсності, включаючи самі знання, які здобуваються в ході пізнавального процесу. Виходячи з цього, предмет науки фінансового права можна умовно розподілити на три частини.

Першу частину становить сукупність знань про фінансове право як галузь національного права — сукупність фінансово-правових норм та інститутів, що знаходять своє вираження та закріплення у відповідних нормативно-правових актах України. Другу частину предмету науки фінансового права становить та сфера правових відносин, які дана галузь права регулює. У зв'язку з цим до предмету науки фінансового права належить сукупність правових відносин, що склались у сфері фінансової діяльності — у процесі формування, розподілу та перерозподілу і використання державою та органами місцевого самоврядування, а також уповноваженими ними суб'єктами публічних централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для досягнення загально-суспільної мети, завдань та функцій, поставлених Конституцією України перед державою, органами місцевого самоврядування та іншими публічними утвореннями, дозволеними державою. Третю частину предмету науки фінансового права становлять, власне, самі знання, отримані в ході пізнавального процесу фінансового права, фінансового законодавства, та сукупності правових відносин, що становлять предмет фінансово-правового регулювання.

Таким чином, предметом науки фінансового права є фінансове право як галузь національного права, його джерела, правові відносини, що становлять предмет фінансово-правового регулювання, а також сукупність знань, набутих у ході пізнання та вивчення фінансово-правових явищ та процесів. Предмет науки фінансового права є багатоплановим за своїм змістом і складним за структурою. Він формується зі становленням фінансово-правової науки, а отже, може зазнавати змін у зв'язку з її розвитком. Такі зміни можуть бути пов'язані з розширенням чи уточненням об'єктів вивчення і підходів до їх дослідження, постановкою на порядок денний нових проблем.

Головною метою науки фінансового права, яка досягається шляхом застосування відповідних методологічних прийомів пізнавальної діяльності у їх специфічному поєднанні, що властиве тільки для даної галузі юридичної науки, є осягнення її предмету.

Основними методами дослідження, що застосовуються наукою фінансового права, є: формально-догматичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, соціологічний, структурно-функціональний тощо.

Шляхом застосування формально-догматичного методу здійснюються тлумачення та класифікація сукупності фінансово-правових норм, їх втілення у нормативно-правових актах та реалізація у практиці правозастосування. Як відзначає проф. К. С. Бельський, за допомогою формально-догматичного методу норма фінансового права вивчається у трьох аспектах: а) як вона відображена у законі; б) чи можна її застосувати у такому вигляді у життєві ситуації; в) якою вона повинна бути в ідеалі.

Порівняльно-правовий метод дозволяє розкрити сутнісні ознаки фінансово-правових явищ у різних правових системах, є способом перенесення та ефективного провадження переваг і здобутків аналогічних зарубіжних моделей фінансово-правового регулювання у вітчизняну практику.

Історико-правовий метод дозволяє виявити тенденції виникнення і розвитку різних фінансово-правових процесів і їх правове регулювання. Існуючі проблеми сучасного фінансового права можуть бути вирішені лише з урахуванням накопиченого у минулому досвіду, з вивченням положень та висновків, сформульованих фінансово-правовою наукою на попередніх етапах її становлення.

Соціологічний метод у науці фінансового права вказує на її взаємозв'язок і взаємозумовленість з правовою практикою. Як відзначав один з корифеїв фінансово-правової науки кінця ХІХ — початку ХХ ст. І. Х. Озеров, наука фінансового права повинна вивчати об'єктивні соціальні закономірності того або іншого явища у фінансовому праві, аналізувати причини його існування, а не просто відображати існуючий стан речей.

Структурно-функціональний метод наукового пізнання у науці фінансового права є сукупністю логічних прийомів і засобів дослідження структури певного явища шляхом характеристики системних зв'язків, взаємодії та функціонування елементів цієї структури. Даний метод широко застосовується у фінансово-правовій науці, оскільки дозволяє чітко структурувати знання про фінансове право як систему відповідних правових норм та інститутів.

Предмет, мета і методи дослідження зумовлюють зміст знань, що становлять науку фінансового права і систематизують ці знання. Система науки фінансового права полягає у її структурі, яка є її внутрішньою формою і характеризується стійкістю взаємозв'язків елементів цієї системи.

Основними елементами структури науки фінансового права є поняття і категорії. Поняття є первинним елементом системи науки фінансового права, вони відображають всі аспекти фінансово-правових явищ і процесів, характеризують їх у найбільшому ступені повноти, цілісності і адекватності. Саме поняття є основою принципів науки фінансового права, її відправною точкою, початком розвитку знання про об'єкт дослідження і результатом даного дослідження.

Розглядаючи поняття, вироблені наукою фінансового права, слід відзначити, що серед них є ті, що відображають найбільш істотні властивості правових явищ і предметів. Такі поняття прийнято називати категоріями. Фінансово-правові категорії — це найбільш загальні поняття, що відображають сутнісні властивості фінансового права та фінансово-правових відносин і становлять основу науки фінансового права. На відміну від інших понять фінансово-правові категорії утворюють постійну частину науки фінансового права. За своїм змістом фінансово-правові категорії являють собою певні логічні утворення, що об'єднують знання про фінансове право на базовому, фундаментальному рівні.

Становлення ринкових відносин та утворення економічних основ демократичного суспільства викликали перегляд розуміння багатьох базових категорій фінансового права і, як наслідок, сприяли розвитку еволюційних процесів у фінансово-правовій науці. Порівняно з минулим затяжним періодом у досить короткий час прийнята велика кількість фінансово-правових актів, які склали найпотужніший законодавчий масив та мабуть провідний у системі законодавства України, серед яких Бюджетний, вдруге прийнятий [1], (2001, 2010 рр.) та Податковий, вперше прийнятий [2], (2010 р.) кодекси, підкреслюючи активне становлення нової за своїм змістом галузі фінансового права, яка стала в системі українського права в ряд її основних галузей.

Аналізуючи діюче фінансове законодавство, необхідно відмітити зазначену кодифікацію як певне досягнення на шляху до формування українського фінансового права та його основного джерела — законодавства, що має важливе значення для правозастосовчої діяльності у сфері розподілу та використання бюджетних доходів на всіх рівнях бюджетної системи, конкретизації системи податкових доходів, виділяючи в ній в залежності від рівня територіального утворення загальнодержавні та місцеві податки та збори. Сьогодні пропонується ідея розробки та прийняття Банківського кодексу України, наводяться переконливі аргументи на користь такої думки. Все це підкреслює стрімкий розвиток фінансового законодавства, суттєві зміни в організації фінансової діяльності, при набутті нею нових властивостей, від яких залежать усі сфери життєдіяльності української держави та посилення ролі фінансового права на сучасному етапі як регулятора соціально-економічних відносин.

Наука фінансового права пройшла довгий та непростий шлях власного становлення. Протягом багатьох століть розвиток науки фінансового права здійснювався у загальноцивілізаційному потоці світової та європейської економічної, фінансової та правової думки. Наука фінансового права на протязі свого історичного розвитку знаходиться у тісному взаємозв'язку з політичною економією і фінансовою наукою. Даний взаємозв'язок особливо характерно проявився у працях Адама Сміта, який обґрунтував правову природу податку і дав один із найбільш сильних імпульсів для розвитку фінансової науки і науки фінансового права.

Уявлення про сутність та значення науки фінансового права як складової юриспруденції постійно еволюціонувало і трансформувалось у зв'язку з її власним, внутрішнім розвитком, та внаслідок економічних, суспільно-політичних змін.

На протязі всього XIX ст. фінансове право розвивалось у нерозривній єдності з економічною наукою (її частиною про фінанси), а тому наукові дослідження у фінансовій сфері являли собою, за виразом проф. А. М. Козиріна, своєрідний економіко-юридичний симбіоз. Комплексний економіко-юридичний характер приводив до змішування, взаємозаміни понять: «фінанси» та «фінансове право»; «фінансова наука» та «наука фінансового права». Як відомо з енциклопедичного словника Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона, «фінансова наука належить, з одного боку, до циклу економічних наук, а з іншого — до наук правових» [3]. Таке змішування не сприяло розвитку власного понятійно-категорійного апарату даних наук, ускладнювало вироблення і застосування власного методологічного інструментарію, однак необхідно відмітити ту обставину, що висновки та принципові позиції, розроблені кожною з них, стали науковою базою для будь-якої. Вирішального значення набув факт відносно пізнього усамостійнення фінансового права і його історії як науки та взаємозв'язок із суміжними дисциплінами, що формувалися майже одночасно.

Особливо бурхливим і плідним у історії науки фінансового права був період після скасування у Росії кріпосного права з 1861 р. до створення радянської держави (1917 р.). В ці роки на теренах Російської імперії створюються перші кафедри фінансового права: у Московському, Казанському і Новоросійському (м. Одеса) університетах. До цього періоду належить діяльність таких видатних вчених, як М. Алексеєнко, Л. Вацу-ро, С. Іловайський, В. Лебедев, Д. Львов, Ф. Мільгаузен, П. Мигулін, А. Нікітський, І. Озеров, І. Патлаєвський, І. Тарасов, Л. Ходський, І. Янжул та багато інших.

Розвиток науки фінансового права на території України в даний період зосереджувався переважно в університетах, які створили необхідні умови для формування наукового середовища і організованої системи досліджень. Осередками науки фінансового права у цей період були: Імператорський університет св. Володимира м. Київ (М. Бунге, М. Цитович, М. Яснопольський та ін.); Харківський університет (М. Алексеєнко, П. Мигулін, І. Миклашевський та ін.); Університет Франца Йосифа м. Львів (М. Добриловський, Ю. Дунаєвський, В. Навроцький та ін.); Таврійський університет (К. Воблій, П. Гензель, М. Довнар-Запольський та ін.).

Окремо слід виділити Новоросійський університет м. Одеси, в структурі якого функціонувала кафедра фінансового права. На даній кафедрі у різні періоди працювали такі відомі представники фінансово-правової науки, як Г. Вітгерс, С. Іловайський, Г. Кнапп, І. Патлаєвський, В. Твердохлебов, Г. Тіткін, Л. Федорович та ряд інших.

Професором Новоросійського (Одеського) університету І. С. Іловайським був виданий підручник з фінансового права, у якому автор визнавав самостійний характер фінансового права як галузі знань, «що має свою особливу сферу досліджень» [4, с. 5]. Таким чином, історія розвитку української фінансово-правової науки тісно пов'язана з історією Одеської юридичної академії.

Після Жовтневої революції та становлення радянської влади наука фінансового права опинилася в принципово нових економічних і політичних умовах, коли її існування було можливе лише в жорстких ідеологічних рамках. Фінансове право у більшості випадків перестало викладатись у якості самостійної навчальної дисципліни, а діючі кафедри фінансового права розформовуються. В таких умовах головним завданням фінансово-правової науки стає насамперед характеристика принципів і сутності бюджетної політики радянської влади. Більшість праць, опублікованих у період з 1918 до кінця 40-х років ХХ ст. таких авторів, як А. Алексєєв, М. Гурвіч, М. Боголепов, С. Котляревський, М. Загряцький, Е. Понтович та багатьох інших, присвячені правовому регулюванню бюджетних правовідносин та здійсненню фінансового контролю. Помітний слід у розвитку науки фінансового права залишили роботи Р. Халфіної та М. Гурвіча. Зокрема, виданий М. Гурвічем навчальний посібник «Радянське фінансове право» на протязі всіх 50-х років був єдиним підручником для всіх студентів-юристів.

На думку багатьох вчених, переломним етапом у історії науки фінансового права та найкращими роками у розвитку науки фінансового права стали 60—70-ті роки ХХ сторіччя. Найбільш знаковою подією даного періоду стало опублікування Ю. А. Ровінським праці «Основні питання теорії радянського фінансового права» (1960 р.), більшість положень якої покладені в основу сучасної фінансово-правової науки. Окрім вказаної праці, гідне місце в науці фінансового права займають роботи таких авторів, як В. В. Бесчеревних, Д. А. Бекерська, Л. К. Воронова, М. І. Піскотін, Н. І. Хімічева, С. Д. Ципкін та інших. Саме у даних працях було всебічно обґрунтовано самостійний характер предмету і методу фінансового права, охарактеризовано його систему, визначені взаємозв'язки з іншими галузями, закладено базові підвалини подальшого розвитку.

Здобуття Україною незалежності та пов'язані з цим корінні перетворення всіх сфер суспільного життя, зокрема: становлення ринкових відносин, запровадження плюралізму форм власності, денаціоналізація банківської системи тощо — призвели до переходу на якісно новий етап розвитку науки фінансового права. При цьому слід відзначити, що вказані обставини стали і своєрідним поштовхом до активізації фінансово-правових досліджень, нарощенням наукового доробку як у кількісному, так і якісному відношенні.

Визначення місця фінансового права в системі українського права, вміння відмежовувати його від інших галузей права, актуалізація фінан-

сово-правового регулювання суспільних відносин, виникнення нових фінансово-правових інститутів мають суттєве і теоретичне, і практичне значення, оскільки сприяють удосконаленню фінансового законодавства, чіткості в організації та результативності фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

Сучасне фінансове право займає провідне місце в системі українського права як одна з її основних галузей, що активно розвивається.

Фундатором та ідейним натхненником науки фінансового права в Україні є Л. К. Воронова — академік Академії правових наук України, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Саме завдяки її участі та безпосередньому керівництву в Україні з'явилися нові підручники та навчальні посібники з фінансового права, відбулися захисти всіх докторських та величезної кількості кандидатських дисертацій з фінансово-правової проблематики. З іменем Л. К. Воронової пов'язується діяльність Науково-дослідного інституту фінансового права Національного університету ДПС України, заснованого у 2001 році.

Сьогодні, продовжуючи започатковані представниками фінансово-правової науки Новоросійського (Одеського) університету традиції, вчені-фінансисти кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія» досліджують фінансове право через систему нових понять та категорій, які дозволяють повніше розкрити сутність та значення фінансового права та впевнено констатувати, що фінансове право піднялося на вищий ступінь порівняно з попередніми роками та достойно займає місце поряд з адміністративною та цивільною галузями права після конституційного права.

Перед українською наукою фінансового права постали нові завдання щодо дослідження предмета правового регулювання, пов'язані з появою нових видів суспільних відносин, які регулюються фінансовим правом. Однак поки що не з'явилося самостійного монографічного дослідження у даному питанні. На сучасному етапі розвитку української держави важливого значення набуває переосмислення доктринальних підходів до багатьох проблем науки фінансового права з метою подальшого удосконалення правового регулювання фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування. Зрозуміло тільки те, що розширюється предмет фінансового права, тобто розширюється система відносин, що виникають у сфері фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування, відбувається формування нових фінансово-правових інститутів, або розширюються та піднімаються на вищий рівень вже існуючі, переростаючи із простих у складні інститути. Сьогодні з'являється необхідність з приводу дослідження емісійних відносин, які регламентуються нормами фінансового права та утворюють всередині галузі самостійний інститут емісійного права; з'являється необхідність розширення фінансової діяльності держави в сторону звернення уваги на суспільні відносини з приводу державного регулювання фондів коштів, що утворюються в межах функціонування господарюючих

суб'єктів. Саме загальні, концептуальні положення фінансово-правової науки є орієнтирами для держави і органів місцевого самоврядування у правотворчій і правозастосовчій діяльності.

Таким чином, наука українського фінансового права активно розвивається, її досягнення затребувані державою та покликані слугувати удосконаленню українського законодавства з метою побудови економічно сильної правової держави, адже розвиток науки фінансового права є запорукою розвитку української держави.

Л і т е р а т у р а

1. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 50–51. — Ст. 572.
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13–14, 15–16, 17. — Ст. 112.
3. Энциклопедический словарь. Т. XXIX / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — СПб., 1900. — 468 с.
4. Иловайский С. И. Учебник финансового права / С. И. Иловайский. — 5-е изд., доп. и перераб. Г. И. Титкиным. — О., 1912.

А н о т а ц і я

Латковська Т. А. Розвиток науки фінансового права — запорука розвитку української держави. — Стаття.

Стаття присвячена розвитку науки фінансового права. Досліджується предмет науки фінансового права, який є багатоплановим за своїм змістом і складним за структурою та зазнає відповідних змін у зв'язку з розвитком фінансово-правової науки. Розглядаються основні методи дослідження, що застосовуються наукою фінансового права та основні елементи структури науки фінансового права. Доводиться, що розвиток науки фінансового права є запорукою розвитку української держави.

Ключові слова: наука фінансового права, предмет науки фінансового права, методи науки фінансового права.

А н н о т а ц и я

Латковская Т. А. Развитие науки финансового права — залог развития украинского государства. — Статья.

Статья посвящена развитию науки финансового права. Исследуется предмет науки финансового права, который является многоплановым по своему содержанию и сложным по структуре, претерпевающий изменений в соответствии с развитием финансово-правовой науки. Рассматриваются основные методы исследования, применяемых наукой финансового права и основные элементы структуры науки финансового права. Делается вывод, о том, что развитие науки финансового права является залогом развития украинского государства.

Ключевые слова: наука финансового права, предмет науки финансового права, методы науки финансового права.

S u m m a r y

Latkovskaya T. A. The development of financial law science as a mortgage of Ukrainian state development. — Article.

The article is dedicated to the development of financial law science. The subject of financial law science which is various in its content, difficult in its structure and tests changes with the development of financial legal science is investigated in the article. The main methods of investigation that are applied by financial law science and the main elements of structure of financial law science are examined. The development of financial law science is led to be the mortgage in the Ukrainian state development.

Keywords: the financial law science, the subject of financial law science. the methods of financial law science.